

Hoe oud is de Brink wel niet?

Door: Gerhard Post

In het jaar 14 na Christus vernietigden Romeinse troepen de tempel van Tanfana op de Tankenberg¹. In 226 richtten Tukkers onder de naam Cives Tuihanti een votiefsteen op in Headstead bij de muur van Hadrianus². Rond 760 sprak Lebuïnus de volksvergadering van de Saksen toe bij Markelo³. Het zijn aansprekende verhalen, losjes gebaseerd op historische bronnen. Of de bronnen bedoelden wat hierboven staat, is lastig vast te stellen. Tegenwoordig geloven de historici niet dat de vernielde tempel van Tanfana op de Tankenberg stond en denken ze dat Lebuïnus ergens in Duitsland de Saksen toegesproken heeft (als hij dit ooit gedaan heeft). Maar wat heeft dit met onze brink te maken?

Hengelo, en dan met name de Brink, heeft volgens verschillende auteurs een oeroude geschiedenis. Op de Brink lag, misschien wel al 5000 jaar⁴, een offersteen. Door het ontbreken van schriftelijke bronnen is het moeilijk feit en fictie te onderscheiden wat betreft vroege gebeurtenissen in Twente. Archeologische onderzoeken kunnen de lacunes deels opvullen, naast bronnen die niet direct over Twente gaan. In dit artikel bespreek ik drie uitspraken die gerelateerd zijn aan de geschiedenis van de brink van Hengelo. Deze uitspraken dienen als uitgangspunt voor onderzoek van de bronnen die deze uitspraak zouden kunnen ondersteunen.

1. De Brink is het oudste stukje van Hengelo.

De brink van Hengelo bevond zich op de hoek van de Brinkstraat en de Beekstraat. Op de oudste gedetailleerde kaart van Hengelo uit 1821 staat deze afgebeeld aan de rand van het dorp, ver van het 'centrum', de Thiemsbrug en Huys Hengelo, dat er dan nog net staat.

Dat de Brink juist hier ligt, is besloten in de naam. De grondbetekenis van het woord 'brink' is waarschijnlijk 'rand', zoals nu nog in het Engels. In sommige plaatsen zijn er dan ook meerdere brinken, bijvoorbeeld in Delden en Enter. De functie van een dorpsbrink wordt in de canon van Den Ham als volgt omschreven⁵: *"De boeren verzamelden hun vee op de Brink, om het naar de weidegronden te brengen."* Vandaar de rand van het dorp. De brink van Hengelo lag in 1821 vlak bij een brug over de Berflobeek. Aan de overkant lag in 1832 een weiland van 3,3 hectare dat eigendom van de gemeente Hengelo was. Ideaal voor het gezamenlijk weiden van de (enkele tientallen?) koeien uit het dorp.

De vermelding van 'De Brink' op de kaart hieronder uit 1821 is de mij oudst bekende vermelding van de Brink. Daaruit, maar ook uit de vermelding door Sloet⁶, blijkt dat er in de 18^e eeuw al een brink was. Maar hoe oud is de Brink dan? Volgens wikipedia⁷ heeft "met

name archeologisch onderzoek [...] doen inzien, dat veel brinken niet ouder zijn dan de late middeleeuwen of zelfs de nieuwe tijd.” We komen daarmee in de tijd dat het markeboek van de marke Woolde bewaard is gebleven. Hierin staan de verslagen van de markevergaderingen (‘holtinks’) vanaf ongeveer 1500. De holtinks van 1562 en eerder vonden op 21 februari plaats, niet echt de tijd van het jaar, in ook nog eens de Kleine IJstijd, om in de open lucht te vergaderen. In 1684 wordt voor de eerste keer de locatie precies vermeld, namelijk de kerk (aan de Bornsestraat) te Hengelo. De vergaderingen vonden tot 1800, voor zover vermeld, het meest plaats in Huys Hengelo. De brink wordt *nergens* in het markeboek genoemd. Als we bedenken dat het markeboek zo’n 700 beschreven vellen bevat, is dat opvallend te noemen. Al met al is er geen enkele grond voor de bewering dat de markevergaderingen op de brink plaatsvonden.

Kaart van Hengelo door landmeter C. Knaap uit 1821 (detail)

2. Archeologisch is Hengelo uitzonderlijk.

Deze uitspraak is een sterkere variant van de uitspraak “Archeologisch is Hengelo heel interessant”, die voorkomt in een Tubantia artikel⁸ van 23 januari 2023. De toelichting daar is: *Verschillende archeologische vondsten vormen daarvoor het bewijs*. Het lijkt nuttig om deze vondsten in twee delen te splitsen: het kerngebied van Hengelo en het buitengebied. Zoals in het artikel⁹ over de schriftelijke bronnen van Hengelo is aangegeven, lijkt de oorsprong van Hengelo in de hof te liggen. Archeologische opgravingen rond de oude huisplaats heeft een uitzonderlijk aantal vondsten opgeleverd¹⁰. De oudste vuursteen

vondsten, vlak bij de Bankastraat, dateren uit de 9000 – 5000 voor Christus. Ongeveer 100 meter ten noordwesten van de huisplaats werden grondsporen van spiekers van rond het begin van de jaartelling gevonden. Uit dezelfde tijd werden sporen van ijzerproductie gevonden bij de eerdergenoemde locatie aan de Bankastraat. Op de huisplaats zelf werden grondsporen gevonden, waarvan de oudste gedateerd worden op de 11^e/12^e eeuw. Het onderzoek¹¹ naar het kerkje op de begraafplaats aan de Bornsestraat in 2014 leverde ook sporen uit de 12^e eeuw. Er lijkt in dit gebied een lange traditie van bewoning te zijn.

In het buitengebied zijn de afgelopen decennia veel archeologisch vondsten gedaan. Dit is niet zo uitzonderlijk, want dat is gebeurd in veel plaatsen van Twente waar gebouwd werd. In de afgelopen jaren waren er bijvoorbeeld grote opgravingen in Borne, Wierden en Vasse. Voor Hengelo kunnen we hierbij denken aan de opgraving van 2018 in Broek-Noord met bewoning van zo'n 2000 jaar geleden. De opgraving in het Oosterveld¹² in 2008 leverde een doorlopende lijn van bewoning van omstreeks 2500 tot 1100 voor Christus. Historisch horen Broek-Noord en het Oosterveld trouwens meer bij Oldenzaal dan Hengelo; tot 1972 lagen beide gebieden in de gemeente Weerselo.

3. De tafelvormige steen op de Brink was een offersteen.

De eerste schrijver over een tafelvormige steen op de Brink is mr. B. Sloet tot Oldhuis (kortweg Sloet), de tweede burgemeester van Hengelo (1832-1838). Hij schrijft:

In de meeste steedjes en dorpen van Twente trof men in vorige dagen op het plein eene groote steen aan [...] zij worden algemeen markestenen genoemd [...]. Degeene, welke men vroeger te Hengelo aantrof, was tafelvormig, en rustte op twee andere steenen.

Bij mijn weten is er geen andere bron voor de tafelvormige steen op de Brink dan deze vermelding. Sloet schrijft dat hij niet weet welke betekenis markestenen hadden, maar het roept bij hem (toch) gedachten op aan offerrituelen uit oude Germaanse tijden, een idee dat door diverse schrijvers nagevolgd is. Hij zegt ook dat deze stenen meestal ('algemeen') markestenen worden genoemd. Geldt dit ook voor Hengelo? Haalt hij oude getuigen aan die uit overlevering weten dat de steen van Hengelo een markesteen genoemd wordt? Helaas niet, dat zou een extra aanwijzing zijn geweest. In paragraaf 1 hebben we gekeken naar de oorsprong van de Brink. Het bleek dat het onwaarschijnlijk is dat de Brink als vergaderplaats van de marke werd gebruikt. Volgens de meeste historici ontstonden de marken pas na het jaar 1000. Als de steen al een rol speelde bij de marke, waarom zou een *markesteen* het dan een *offersteen* moeten zijn?

Uit de formulering van Sloet blijkt dat de steen in 1838 al niet meer op de Brink ligt. Aan het einde van de 19^e eeuw lag er een tiental jaren een grote steen op de markt bij het oude gemeentehuis, die mogelijk de steen van de Brink was. Deze werd begraven op de plek waar nu de bioscoop staat¹³. Hij is nu zoek.

Oude bronnen over stenen op pleinen zijn schaars, maar Dick Schlüter wees mij op een tweetal voorbeelden. Als eerste de kei van Amersfoort. Deze werd op 7 juni 1661 door 400 inwoners van Amersfoort voor een weddenschap op een slee naar Amersfoort gesleept¹³. Ook deze steen verdween onder de grond, al in 1672, en werd in 1903 weer naar boven gehaald. Het tweede voorbeeld is de marktsteen van Oldenzaal. Deze wordt al in 1619 genoemd in het stadsboek van Oldenzaal. De steen fungeerde als grensmarkering: voorbij de

steen mocht er gehandeld worden op de markt¹⁴. In 1860 wilde het stadsbestuur hem in de grond laten zakken, maar na protesten van de bevolking werd hij verplaatst naar de Kerkstraat. Pas in 1935 werd hij weer teruggebracht naar de markt.

Er zijn in de hele wereld voorbeelden waar op heilige heidense plaatsen een kerk of kathedraal gebouwd werd. Zoals paragraaf 2 beschrijft, is het kerngebied van Hengelo archeologisch rijk rond de plaats waar Huys Hengelo stond. Archeologisch is er niets gevonden onder de Brink, dus ook geen sporen van een kerk. Volgens Willy Berends is een ander kenmerk voor de locatie van offerstenen het samenstromen van meerdere beken. Dit was het geval bij Huys Hengelo, waar de Drienerbeek en de Berflobeek samenkomen, maar niet bij de Brink. Sloet noemt in zijn stuk nog een andere omstandigheid, die de Brink als historisch centrum van Hengelo onderuithaalt:

... en zoude dan ook niet het kerkje te Hengelo de plaats van een heidensch heiligdom kunnen ingenomen hebben? De lindeboom op het kerkhof alhier versterkt ons in dit vermoeden, want deze boom was onze heidensche voorvaderen heilig, ...

Besluit

Voor de bijzondere plaats die de Brink inneemt in de geschiedenis van Hengelo is maar één aanwijzing, het verhaal van Sloet. Daar tegenover staan veel aanwijzingen en omstandigheden die deze bijzondere rol ontkrachten. Zelfs Sloet lijkt op twee gedachten te hinken: is het oude centrum van Hengelo nu de kerk of is het de Brink?

De Brink eind jaren 1930, niet met de offersteen, maar volgens Jos Schwertasek met "een monument voor de moderne god die alles draaiende houdt, de energie"

Het boek 'De laatste stam' van Willy Berends zal twee hoofdstukken over Hengelo gaan bevatten¹⁵. Ik ben benieuwd of hij aanvullende bronnen over Hengelo heeft gevonden. Voor

veel zijn uitspraken^{8,15} over Hengelo zie ik geen enkele grond. Was Hengelo echt de oerbasis van de kerken in Enschede, Borne en Delden? Waar blijkt dat uit? Is dit omdat de steen op onze brink groot was? Of omdat de archeologie van Hengelo uitzonderlijk zou zijn? Is de naam Hengelo echt ouder dan Enschede, Borne en Delden? Schriftelijke bronnen getuigen van het tegendeel. Is de naam 'Hengelo' echt afgeleid van 'Heilig woud'? Welke etymologie wordt hier gevolgd?

Bij gebeurtenissen uit het verre verleden is het vaak lastig om waarheid van verbeelding te onderscheiden. Wanneer er voor een verhaal heel weinig direct of indirect bewijs voorhanden is, wordt het overtuigd zijn van de waarheid een kwestie van willen geloven. En zeg nou zelf: het verhaal van de oeroude Brink is bijna te mooi om niet waar te zijn.

Bronnen en verwijzingen

Plaat "Lebuïnus predikt het Christendom in Overijssel": Afbeelding in de Statenzaal van het voormalige Provinciehuis aan de Diezerstraat te Zwolle.

¹ Gebaseerd op Tacitus, *Annales* (Boek I.5.1).

² Zie bijvoorbeeld <https://nl.wikipedia.org/wiki/Tubanten>.

³ Zie bijvoorbeeld <https://nl.wikipedia.org/wiki/Lebuinus>.

⁴ Wim Goorhuis, *Replica van oude steen op nieuwe Markt? 'De tafelsteen was groot, dus Hengelo was echt belangrijk'* Tubantia (Hengelo editie), 20 september 2022.

⁵ Canon van Nederland, *De Brink in Den Ham* (<https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/salland/twenterand-in-de-klas/de-brink/>).

⁶ Mr. B. Sloet tot Oldhuis, *Het oude regt en huishoudelijk bestuur der marke Woolde in Twente*, Overijsselsche almanak voor oudheid en letteren (1837).

⁷ Wikipedia, toegang Brink (dorpsplein), [https://nl.wikipedia.org/wiki/Brink_\(dorpsplein\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Brink_(dorpsplein)).

⁸ Wim Goorhuis, *Pleidooi voor terugkeer twee tafelstenen naar 'oerplek' van Hengelo; maar waar zijn ze gebleven?* Tubantia (Hengelo editie), 23 januari 2023.

⁹ Jan Kits, Gerhard Post en Gerrit Welberg, *Hoe oud is Hengelo wel niet?*, Hengelo toen&nu, augustus 2024.

¹⁰ H. Reynders, A. Verlinde, Z. Kolks, J. Kottman, *Historie en opgraving van het Huys Hengelo en zijn voorgangers*, 1996.

¹¹ G.M.H. Benerink, *Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven 'Oude Begraafplaats Bornsestraat'*, SOB Research, 2016.

¹² H.B.G. Scholte Lubberink, *Opgraving Hasselo-'t Oosterveld, RAAP-rapport 2191, 2011*.

¹³ Johan Gigengack, *Brink en markesteen te Hengelo*, Twentse Post nr. 10 (1974).

¹⁴ Canon van Oldenzaal, <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/twente/oldenzaal/marktsteen>.

¹⁴ Wikipedia, toegang Amersfoortse Kei, https://nl.wikipedia.org/wiki/Amersfoortse_Kei.

¹⁵ Johan Leurink, *Hengelo ontstaan rond altaarsteen in het Heilig Loo?*, Hengelo Magazine nr. 1, voorjaar 2024 (te lezen op <https://www.hengelomagazine.com>).